

TÜSKÉS GÁBOR

A MEDITÁCIÓÍRÓ RÁKÓCZI

A megírás körülményei

A *Vallomások* első könyvének írása közben, 1717 tavaszán új műfaj jelent meg Rákóczi írói életművében: a vallásos elmélkedés, a meditáció.¹ Rövid elmélkedő részletek alkalomszerűen már az első könyv korábban írt részében is előfordulnak, önálló formában, külön címmel ellátva azonban a meditáció ekkor tűnt föl először. Az 1716-ban írt *Meditationes in forma soliloquiorum de mysterio reparationis naturae humanae per Adam corruptae* (Elméledések magányos beszélgetések formájában az Ádám által megrontott emberi természet megújulásának misztériumáról) ágostoni ösztönzése kézenfekvő, életrajzi háttere ismert. Rákóczi 1715 augusztusában a grosbois-i kamalduli kolostorba vonult vissza. A fejedelem portai diplomatájának megjelenése, a vele való titkos találkozó és Törökországba hívása Rákóczit 1717-ben sorsdöntő elhatározás elé állította. Ezt követően Rákóczi több mint másfél év múlva, a törökországi vállalkozás kedvezőtlen alakulása nyomán folytatott *Vallomások* második könyvének írása közben, 1718 végén fordult ismét a meditációhoz. Az 1719 februárjában a konstantinápolyi apostoli vikáriusnak bírálatra átadott, ma csupán cím szerint ismert elmélkedéseket (*Soliloquia in forma meditationum adventus Domini diebus – Magányos beszélgetések Istennel elmélkedések formájában az Úr jövetelének napjain*) a megbízott cenzorok szigorúan elmarasztalták és kimutatták a szerző teológiai tévedéseit.² Ugyanennek az évnek a végén a *Vallomások* harmadik könyvének befejezésével párhuzamosan, melyben a vallomásos jelleg rovására az elmélkedő hang egyébként is fölerősödött,³ Rákóczi újabb karácsonyi meditációt írt helyzete „belső és külső nyomorúságától” indítva (*In nocte nativitatis Domini meditatio in forma soliloquiorum super evangelium Luc. secundum – Elmélkedések magányos beszélgetések formájában Lukács evangéliumának második fejezete fölött az Úr születésének éjszakáján*).⁴

¹ A tanulmány elkészítéséhez nyújtott segítségért HOPP Lajosnak, JELENITS Istvánnak és KÖPECZI Bélának mondok köszönetet. A szöveg a meditációk kritikai kiadásához készített kísérőtanulmány rövidített változata.

² VIZKELETY András, *II. Rákóczi Ferenc elmélkedéseiről készült egyházi cenzori jelentések*. ItK 1961. 204–216.

³ REISINGER János, *Rákóczi Vallomásainak műfaji kérdései*. In *A Rákóczi emlékévké diák pályázatán díjnyertes tanulmányok*. Szerk. KOVÁCS Kálmán. Bp., 1977. 69–99., itt: 71. – Vö. GYENIS Vilmos, *Az irodalmi hagyomány nemzetfelfogásának kifejezése Rákóczi Vallomásaiban*. In *Rákóczi-tanulmányok. A II. Rákóczi Ferenc születésének 300. évfordulója alkalmából rendezett tudományos ülésszak előadásai*. Szerk. SINKOVICS István, GYENIS Vilmos. Bp., 1978. 67–105.

⁴ *Principis Francisci II. Rákóczi Confessiones et Aspirationes principis christiani*. E codice Bibliothecae Nationalis Parisiensis ed. Commissio fontium historiae patriae Academiae Scientiarum Hungaricae. Bp., 1876. 78–91., 92–102. – RÁKÓCZI Ferenc, *Vallomások – Emlékiratok*. Ford. SZEPES Erika és VAS István. Szerk. és az utószót írta HOPP Lajos. Bp., 1979. 107–125., 719–731.

Ezután Rákóczi az ilyen jellegű írói munkát több mint egy évre abbahagyta, s ez idő alatt a meditáció alkalmi műfajból önálló művek műfajává lépett elő. Az életrajzi, politikai háttér legfontosabb mozzanata Rákóczinak az a nagyjából az 1720-as év végére megfogalmazódó felismerése, hogy a török és a francia ígéretek beváltására nem számíthat.⁵ Ez a csalódás alapvető belső válságot okozott benne, s a következő év tavaszán ismét a válsághelyzetek egyik jellegzetes műfajához, a meditációhoz fordult. A bujdosás történetében 1720-ban bekövetkezett fordulatot jelzi közvetve az is, hogy – mint Hopp Lajos megállapította – 1721-től a Mikes-levelek száma ritkul, s kezdenek szaporodni a lassan múló idővel kapcsolatos megjegyzések.⁶

Új elmélkedés-sorozatát Rákóczi 1721 nagybőjtjében, egészen pontosan március 14-én kezdte el az ószövetségi Szentírás első öt könyvéről (*Meditációk magányos beszélgetések formájában a Szentírásról*).⁷ A bibliai könyveket, s azon belül a fejezeteket egymás után sorra vevő *Meditációkat* folyamatos munkával, rendszeresen írta, a Kivonulás könyvéről szóló elmélkedéseit ugyanezen év november 17-én fejezte be. A Második törvénykönyvről való meditációkat 1722 hamvazószerdáján, február 18-án kezdte el írni, s március 27-e (46. születésnapja) előtt néhány nappal már a 8. fejezetről elmélkedett. Az öt ószövetségi könyvről való *Meditációk* befejezésének pontos ideje nem ismert, ez – a korábbi munkatempót alapul véve – körülbelül az év közepére, második felére tehető. A következő év elején újabb sorozatot kezdett *Az 1723. év elmélkedései* címmel, melyben különböző témákkal foglalkozott.⁸ Február 18-án már a 6. meditáción, az Úr színváltózása ünnepén, augusztus 6-án pedig a sorozat első részének utolsó, 26. elmélkedésén dolgozott. Az egész sorozatot valamikor az év vége felé fejezhetette be. Ugyanebben az időszakban az elmélkedésekkel részben párhuzamosan Rákóczi más munkáin is dolgozott: 1722-ben írta a *Gondolatok a keresztény ember polgári életének és udvariasságának alapelveiről* c. művét, ezután kezdte el a majd három év múlva befejezett *Értekezés a hatalomról* írását, s közben befejezte a *Fohászok összeállítását*.⁹

A szentírási *Meditációk* és *Az 1723. év elmélkedései* szövegében alig van egy-két utalás a keletkezés külső körülményeire. Ezek közül az egyik az, hogy a Teremtés könyvéről való elmélkedések bevezetőjében reflektál a korábbi elmélkedéseit ért cenzúrára, és elmondja: ez volt az oka annak, hogy több mint egy éven át nem írt.¹⁰ A cenzúra hatása már a *Vallomásoknak* a bírálat után készült részeiben kimutatható: Rákóczi szakított a közvetlen, személyes élmények nyomán fakadó hanggal, stílusa némileg megtorpant, elszíntelenedett.¹¹ A tanácsadók, vezetők segítségét hiányolja, s kijelenti, amit mond, egyedül Istennek mondja. A kijelentés

⁵ KÖPECZI Béla, *A bujdosó Rákóczi*. Bp., 1991. 334–345.

⁶ MIKES Kelemen, *Törökországi levelek és misszilis levelek*. S. a r. HOPP Lajos. Bp., 1966. 498.

⁷ *Meditationes in forma soliloquiorum super Scripturam Sacram. Meditationes super Genesim. [...] super Exodum. [...] super Leviticum. [...] super librum Numeri. [...] super librum Deuteronomii. Bibliothèque de Troyes, Mss. lat. 2146.*

⁸ *Meditationes Anni 1723. Bibliothèque de Troyes, Mss. lat. 2145.*

⁹ *II. Rákóczi Ferenc Politikai és erkölcsi végrendelete*. Ford. SZÁVAI Nándor és KOVÁCS Ilona. A tanulmányt és a tárgyi jegyzeteket írta KÖPECZI Béla. A latin szöveget gondozta BORZSÁK István. A francia szöveget gondozta KOVÁCS Ilona. Bp., 1984. 490–491. – HOPP Lajos, *Egy keresztény fejedelem fohásza*. ItK 1990. 613–628.

¹⁰ ZOLNAI Béla, *A janzenista Rákóczi*. Szeged, 1927. 17.

¹¹ VIZKELETY, i. m. 206.

második fele az elmélkedések egyik visszatérő motívuma.¹² Az utóbbi megjegyzések már átvezetnek a belső indítékok területére, s részben Rákóczi önvédelmét, illetve a kézirat és a mű biztonságát szolgálták, részben irodalmi fogásnak tekinthetők.

Valójában Rákóczi nagy önbizalommal láthatott munkához, melyben a döntően belső inspiráció mellett közvetve a műveit ért egyházi bírálatra való válaszadás igénye is felfedezhető.¹³ Ezt a feltételezést erősíti, hogy bár a *Vallomások* végén Rákóczi hitvallást tesz a műveiben bírált janzenista tételek ellen, megvédi eredeti álláspontját, az egy esetleges teológiai vitában győzelmet remél. Ez az állásfoglalás mintegy előre vetíti az 1721–1723 között írt meditációkat, melyekben a spirituális, morális és aszketikus szándék mellé új elemként a teológiai indíték társul.¹⁴

A meditációk alaphelyzetét tekintve nem nehéz felismerni a párhuzamot Rákóczi elmélkedései és a manierista vallásos elmélkedő próza kiemelkedő művelője, Ecsedi Báthory István meditációi között.¹⁵ Ahogy Báthory meditációi az egyéni meghasonlást, az egység, az ép állapot megszűnésének, széttöredezettségének, a racionális elme és a misztikus beállítottság kettősségének a kifejezői,¹⁶ ugyanúgy Rákóczi elmélkedései is a kivételes humanista intellektus Róma és Port-Royal közti vergődéséből, kielégületlen, közlésre vágyó lelkiállapotból és az adott történelmi szakasz tragikumának, a bujdosás reménytelenségének felismeréséből születtek. A két író meditációs alaphelyzetének különbsége elsősorban az, hogy a válság Báthory meditációiban az író belső, lelki-pszichikai habitusában, Rákóczinál viszont a külső (politikai, egyházi) viszonyok és az író között feszül. A hazája és népe érdekében tett meg-megújuló próbálkozásait 1720 után fokozott mértékben vallási motívumokkal táplálta;¹⁷ az ezután írt levelei egy részében több elmélkedő rész található.

A külső inspirációk között kiemelt helyet foglal el a Grosbois-ból magával hozott kettős ösztönzés: egyrészt az aszketikus életmód folytatása, másrészt könyvtára, benne a korszerű teológiai irodalom exegetikai, meditációs és janzenista szellemű műveivel. Grosbois-i kapcsolatát Rákóczi Törökországban is ápolta, a kamalduliak közé tartozónak érezte magát, ugyanakkor vallásos élménye az ott megismert viták révén kissé elbizonytalanodott, vallási érdeklődése meghatározott irányba terelődött.¹⁸

Az 1721–1723 közötti időszak rodostói eseményei csupán a háttérrel adják a meditációkhoz. Csak utalásszerűen emlékezik meg Rákóczi a Második törvénykönyvről elmélkedve saját születésnapjáról, *Az 1723. év elmélkedéseiben* betegségről és a rodostói pestisről, s felesége haláláról is csupán annak első évfordulóján

¹² Így pl. a Levitikák könyve 5. fejezetéről elmélkedve gondolatai leírásának vagy elhallgatásának problémáját Isten és a cenzúra különböző elvárásainak szembeállításával hangsúlyozza.

¹³ ZOLNAI Béla, *Rákóczi, az író*. In *Rákóczi Emlékkönyv halálának kétszázéves fordulójára*. I. köt. Szerk. LUKINICH Imre. Bp., 1935. 289–324. itt: 304.

¹⁴ ZOLNAI Béla, *II. Rákóczi Ferenc*. Bp., é. n. [1942] 187. – Vö. ZOLNAI Béla, *A janzenizmus kutatása Középeurópában*. Kolozsvár, 1944. 164.

¹⁵ Ecsedi Báthory István meditációi. S. a r. ERDEI Klára és KEVEHÁZI Katalin. Bp.–Szeged, 1984. – Vö. ERDEI Klára, *Ecsedi Báthory István meditációi és európai háttérük*. ItK 1980. 55–69., Uő., *Modellfejlődés Ecsedi Báthory István prózájában*. ItK 1982. 620–626.

¹⁶ KOMLOVSZKI Tibor, *Rimay költészete és Ecsedi Báthory István*. In *Hagyomány és ismeretközlés*. Szerk. KOVÁCS Anna. Salgótarján 1988. 26–36., itt: 27–28.

¹⁷ VIZKELETY, i. m. 204.

¹⁸ ZOLNAI, i. m. 1927. 5–10.

szól röviden. Ezen kívül a meditációk semmiféle utalást nem tartalmaznak a napi eseményekre. Ez egyrészt érthető a műfaj kötöttségeiből, másrészt jelzi Rákóczi törekvését, amellyel tudatosan igyekezett kizárni elmélkedéseiből a napi történéseket. Az 1721–1723 közötti időszakot a negatív események egész sorozata jellemzi, melyek közül említést érdemel a bujdosók közötti bizalmatlanság és személyi ellentétek növekedése, a pestis és az általa okozott bizonytalanság, a Franciaországból visszatért török követ küldetésének eredménytelensége, a bujdosók tartásdíjának csökkentése a Porta részéről, a fejedelemnek súlyos anyagi veszteséget okozó Brenner öngyilkosságra, a fejedelemasszony halála, Dubois és Bonnac elzárkózása Rákóczi támogatása elől, a Habsburg-ház leányági örökösödésének elfogadása a magyar rendek részéről.¹⁹ Mindezek következtében Rákócziban fokozatosan nőtt a rezignáció, s egyik 1723 elején írt levelében megfogalmazta saját politikai halálának gondolatát.²⁰

A műfaj

Az 1720-as évek elején keletkezett meditációk szoros műfaji rokonságban állnak Rákóczi két másik vallásos tárgyú művével, a *Vallomásokkal* és a *Fohászokkal*. A confessio, a soliloquium és a meditáció műfajának egymásra vonatkoztatását jelzi, hogy a *Vallomások* életrajzi ihlettségű elmélkedő részeit Rákóczi ugyanúgy soliloquiumnak nevezi, mint az Ószövetség első öt könyvéről való elmélkedéseit, s hogy a *Vallomások* műfaji keveredése elősegíti a meditáció létrejöttét, önállósulását.²¹ Másfelől ezekbe az elmélkedésekbe gyakran illeszt hosszabb könyörgő, imádságos részeket, amelyek a *Fohászokkal* mutatnak szoros kapcsolatot.²² A rokon vonások ellenére a három vallásos műfaj jól elkülöníthető egymástól és Rákóczi más, világi tárgyú műveinek műfajától. Rákóczi erősödő műfaji tudatosságát és irodalmi munkásságának egységben való felfogását mutatja, hogy például a meditációkkal részben párhuzamosan írt *Értekezés a hatalomról* első részének 5. fejezetében Ábrahám, Izsák és Jákob zarándok sorsa kapcsán utal a Teremtés könyvéhez fűzött elmélkedéseire, mondván, ezek az elmélkedések hitbeli természetűek, és más írásokban értekezik róluk.²³ A Kivonulás könyve 19. fejezetéről elmélkedve viszont saját sorsa értelmezése kapcsán a *Vallomásokra* utal vissza, s jelzi, ott erről részletesen beszámolt.

Rákóczi meditáció-értelmezésének mintája az ágostoni soliloquium, melynek lényege a magányos beszélgetés vagy magánbeszéd, azaz a monológ. A meditáció az ember Istenhez jutásának, önmaga és ezáltal Isten megismerésének módszere, „aeterna meditari”, az örökkévaló gondolkodó szemlélése, „meditari in Deum”, azaz rá gondolás Istenre.²⁴ Az ágostoni *Vallomások* XIII. könyvében a teremtéstörténet magyarázata elmélkedő kommentár formájában jelenik meg.

A meditáció elkülönítése a másodlagos, félirodalmi, „irodalom alatti” vallásos műfajok között, illetve egyenrangú kezelése más műfajokkal nem régi keletű.

¹⁹ KÖPECZI, i. m. 345–370.

²⁰ II. Rákóczi Ferenc válogatott levelei. Szerk. KÖPECZI Béla. Bp., 1958. 314.

²¹ REISINGER, i. m. 87–88.

²² HOPP, i. m.

²³ II. Rákóczi Ferenc Politikai és erkölcsi végrendelete, i. m. 411.

²⁴ Vö. Klára ERDEI, *Auf dem Wege zu sich selbst: Die Meditation im 16. Jahrhundert. Eine funktionsanalytische Gattungsbeschreibung*. Wiesbaden, 1990. 18–23.

Alapvető jellemzője az értelem és az érzelmek ellentétes irányú, együttes működése, a gondolati és érzelmi elemek bonyolult kölcsönhatása. A tartalom legfontosabb vonatkozási pontjai a személyes érzések, az egyéni áhítat megnyilvánulásai, illetve a teológiai tételek, az intézményesült egyházi tanítás és ezek feszültsége.²⁵ A bibliai tipológia mint szimbolikus rendszer jelentősen hozzájárult a műfaj kialakulásához és fejlődéséhez.²⁶ A műfaj első fölvirágzása a középkori előzmények után a reformáció előestéjén ment végre. Kiteljesedése a XVI. század második felére, utolsó évtizedeire tehető. Ebben az összefüggésben a meditáció a manierista irodalom reprezentatív műfajaként is értelmezhető.²⁷

Rákóczi meditáció-felfogásának újkori előzményei Luther, Kálvin és Loyolai Ignác új, a középkortól lényegesen eltérő meditáció értelmezései. A három különböző értelmezés nyomán egymástól jelentősen eltérő meditációs hagyományok alakultak ki, s a XVI. században a meditáció az új vallásos magatartás egyik irodalmi formája lett.²⁸

A XVI. századi meditáció-irodalom jelzi az újkori meditáció alapvető különbségeit a középkori kontemplációval szemben. A középkorban az elmélkedés mindenekelőtt Istenre, az Isten dicsőségét hirdető világ elmélyült vizsgálatára, az isteni ésszerűség felismerésére irányult. Ezzel szemben az újkori meditáció a magára maradt egyén töprengése, mindig valaminek a keresése, amely mögött nyugtalanság, feszültség, szorongás, csalódottság munkál. Gyakran az önvizsgálat áll a középpontban.²⁹

A XVII. századi meditáció-irodalom két legfontosabb vonása a felekezeti különbségek háttérbe szorulása, illetve a meditáció laicizálódása, széles körű kiterjedése a világi hívőkre. Megjelenik a műfaj világi változata, a filozófiai, katonai, történeti, politikai tárgyú esszé, amely részben ugyancsak meditáció néven szerepel, s amit például majd Rákóczi is felhasznál az *Egy igaz magyarnak hazája dolgai felől való elmélkedésében*. A XVII. század húszas, harmincas éveitől kezdve Magyarországon is megnőtt az érdeklődés a személyes vallásosság iródalma, a meditációs művek iránt.³⁰ A meditációk továbbra is döntően biblikus témájúak. Ennek egyik oka, hogy a legkülönbélebb spirituális irányzatok a kreatív meditáció legjobb iskolájaként a katekizmus tanulmányozása mellett egyaránt a Szentírás tropológiai exegézisét ajánlották.³¹ A kvietista felfogás szerint a kontempláció tökéletesebb formája a vallásos elmélkedésnek, mint a meditáció. Ez utóbbi a belső élet közönséges alapja és a szeretet gyakorlása minden olyan igaz számára, aki még nem jutott el a teljes érdeknélküliséghez.³²

A XVII. századi meditáció-értelmezések közül külön ki kell emelni a Rákóczira nagy hatást gyakorló Port-Royal-i lelkeség felfogását az elmélkedésről. E megha-

²⁵ Uo. 45–48.

²⁶ Barbara K. LEWALSKI, *Protestant Poetics and the Seventeenth-Century Religious Lyric*. Princeton, 1979. 31–145.

²⁷ Tibor KLANICZAY, *La poésie méditative, genre représentatif du maniérisme*. *Revue de la Littérature Comparée*, 1982. 281–286.

²⁸ Vö. ERDEL, i. m.

²⁹ KLANICZAY, i. m. 284.

³⁰ Bátor WESSELÉNYI István, *Az eljegyzett személyeknek paradicsomkertje*. S. a r. TÓTH Margit. Szeged, 1990. 19. 29. jegyzet.

³¹ Barbara BAUER, *Jesuitische „ars rhetorica“ im Zeitalter der Glaubenskämpfe*. Frankfurt/M.–Bern–New York, 1986. 560.

³² Fénelont idézi KÖPECZI, i. m. 512.

tározás szerint a meditáció az Isten törvényein, az evangéliumi igazságokon és a Megváltó szavain való folyamatos elmélkedés a Szentírás, illetve annak spirituális értelmezése alapján. Ehhez különféle segédleteket, anyanyelvű bibliafordításokat és kommentárokat készítettek, melyeket a laikus olvasók is használhattak.³³

Egészen más spirituális hagyományból merítenek, de lényegében ehhez hasonló irányba mutatnak Joseph Hall 1612–1634 között írt prózai bibliai meditációi, amelyek egyben a Rákóczi-féle ószövetségi elmélkedések egyik közvetett műfaj-történeti előzményének tekinthetők.³⁴ Művével az angol irodalomban új, valahol az elmélkedés és a bibliakommentár között elhelyezhető műfajt hozott létre, amely szövegértelmezés és spirituális vallomás egyszerre, s amelynek megnevezésére a meditatív kommentár a megfelelő.³⁵ Ez a meditációnál pontosabb műfaj-megjelölés Rákóczi 1721–1722-ben írt elmélkedő szövegeire fenntartás nélkül alkalmazható.

Az 1723. év elmélkedéseiben Rákóczi az elmélkedés műfaján belül egy másik formát választott. Ezeket nem soliloquiumnak, hanem egyszerűen meditációknak nevezi. A XVI–XVIII. században különösen kedvelt meditációs témákat dolgoz fel, ezek egy része mögött a kor sokat vitatott teológiai tételei állnak. A műfaj általános kívánalmainak megfelelően azonban nem a vitát hangsúlyozza, hanem a morális, didaktikus értelmezés, az Istenhez vezető út helyenként már-már misztikus keresése foglalkoztatja.

A források

A két meditációs mű forrásainak meghatározása összetett, nem teljesen megoldott feladat. Rákóczi a Biblia kivételével egyáltalán nem nevezi meg forrásait. A források két nagy csoportra, a tudományos igényű teológiai, exegetikai művekre és a vallásos, elmélkedő, aszketikus kiadványokra oszthatók. Rákóczi forrás-használatát az adott keretek között mindenekelőtt nagymértékű szabadság jellemzi, melynek következtében szó szerint csak ritkán idéz, s a felhasznált művek többsége inkább csak háttérként, a grosbois-i és rodostói olvasmányok inspiratív hatásaként van jelen az elmélkedésekben. Az Ószövetség első öt könyvéhez fűzött *Meditációk*, illetve *Az 1723. év elmélkedéseinek* forrása nyaga jelentősen eltér egymástól, ezért a két mű forrásait külön-külön célszerű megvizsgálni.

Az ószövetségi *Meditációk* elsődleges forrása a Biblia. Zolnai Béla nyomán Köpeczi Béla megállapította, hogy az elsőrendű forrás a janzenista Lemaistre de Sacy kommentált bibliafordítása volt.³⁶ A szövegösszevetés kimutatta, hogy Rákóczi messzemenően támaszkodott ennek a munkának nem csupán a fordítás, hanem a kommentár részére is, ezért érdemes azt részletesebben megvizsgálni.

A kérdés, hogy miért éppen Sacy bibliafordítását választotta elmélkedései vezérfonalául, szorosan összefügg azzal a másik két kérdéssel, hogy az elmélkedések tárgyául miért a Bibliát, azon belül az Ószövetség első öt könyvét, illetve

³³ Bernard CHÉDOZEAU, *Les grandes étapes de la publication de la Bible catholique en français*. In *Le Grand Siècle et la Bible*. Sous la direction de Jean-Robert ARMOGATHE. Paris, 1989. 341–360., itt: 349–352.

³⁴ Joseph HALL, *Contemplations upon the History of the Old Testament*. London, 1623.

³⁵ Richard A. MCCABE, *Joseph Hall. A Study in Satire and Meditation*. Oxford, 1982. 241. – Vö. P. M. BECHTEL, *The Devotional Works of Joseph Hall*. Ann Arbor, 1965., Frank Livingstone HUNTLEY, *Bishop Joseph Hall and Protestant Meditation in XVII-century England*. Binghamton–New York, 1981.

³⁶ ZOLNAI Béla, *II. Rákóczi Ferenc könyvtára*. Bp., 1926. 25. nr. 73. – KÖPECZI, i. m. 505.

miért az írásértelmező meditáció sajátos formáját választotta? A tudományos igényű szentírásmagyarázat műfajával már ifjúkorában kapcsolatba került; sárospataki (vagy szerencsi) könyvtára 1701-ben két, egy XVI. és egy XVII. századi bibliakommentárt is tartalmazott.³⁷ A Grosbois-ban közelebbről megismert Port-Royal-i álláspont szerint a Szentírás rendszeres olvasása kötelessége a laikusoknak is. Ágoston nyomán Sacy és társai azt a nézetet képviselték, hogy a szentírás-olvasás a szentáldozás előtt jó lehetőség a részvételre Krisztus áldozatában.³⁸ A pasztorációs célkitűzés mellett Sacy kommentált bibliafordításának másik motivációja apologetikus jellegű: a Teremtés könyvének előszava utal a szabadgondolkodókra, akik többek között támadják a Szentírás tekintélyét.³⁹ A fordítást elsősorban ezek ellen készítette.

Az első öt ószövetségi könyv melletti döntés megvilágításához érdemes felidézni, hogy a XVI. századi előzmények után a XVII. században kibontakozó racionalista, humanista és filológiai bibliakritika támadásainak és az ennek nyomán kerekedett vitának a középpontjában a mózesi iratok, azaz az első öt ószövetségi könyv, a Pentateuch hitelességének kérdése állt.⁴⁰ A kérdés különösen a Szentírás sugalmazottsága, az isteni kinyilatkoztatásban feltételezett egységes elképzelés szempontjából volt fontos, ami szorosan összefüggött az isteni előrelátás, a providencia akkor egyik leg többet vitatott problémájával.⁴¹ A történeti-kritikai bibliakutatás csak lassan tisztázta, hogy a Pentateuch keletkezése több évszázadot átfogó, komplex irodalmi, történeti folyamat, s hogy a teremtés és kivonulás történetei a Pentateuchban elsősorban jogi összefüggésben helyezkednek el.⁴² A patrisztikus hagyományok alapján az Ószövetség első öt könyvét a középkorban végig egységként kezelték, a XVI. századtól kezdve azonban a Pentateuch-kommentárok sűrűsödése is jelzi a problémát.⁴³ Az ún. samaritánus Pentateuch kéziratának felfedezése (1616) és kiadása (1632) ugyancsak hozzájárult az exegetikai viták kiéleződéséhez.⁴⁴

³⁷ Hieronymus LAURETUS, *Sylva Allego-riarum totius Sacrae Scripturae, mysticos ejus sensus, et magna etiam ex parte literales complectens, etc.* 2 tom. Venetiis, 1575. – Jacobus TIRINUS, *Commentarius in Vetus et Novum Testamentum.* I–III. Antwerpen, 1632. – Vö. *Magyarországi magánkönyvtárak II. 1588–1721.* S. a r. FARKAS Gábor, VARGA András, KATONA Tünde, LATZKOVITS Miklós. Szeged, 1992. 155. nr. 6, 40.

³⁸ CHÉDOZEAU, i. m. 348.

³⁹ *La Genèse traduite en français avec l'explication du sens littéral et du sens spirituel.* Tome I. Paris, 1682. Préface, partie I, partie III. – Vö. Geneviève DELASSAULT, *Le Maître de Sacy et son temps.* Paris, 1957. 165–166.

⁴⁰ Rolf SCHÄFER, *Die Bibelauslegung in der Geschichte der Kirche.* Gütersloh, 1980. 115–118. – Hans-Joachim KRAUS, *Geschichte der historisch-kritischen Erforschung des Alten Testaments.* Neukirchen-Vluyn, 1982³. 80–97.

⁴¹ Jacques GRES-GAYER, *Un théologien gallican et l'Écriture Sainte. Le „Projet biblique“ de Louis Ellies Du Pin (1657–1719).* In *Le Grand Siècle et la Bible, i. m.* 255–275., itt: 263.

⁴² Peter WEIMAR, *Untersuchungen zur Redaktionsgeschichte des Pentateuch.* Berlin–New York, 1977. – Northrop FRYE, *The Great Code. The Bible and Literature.* London, 1982. 48.

⁴³ DIONYSIUS Carthusiensis, *Enarrationes pie ac eruditae in quinque Mosaicae legis libros etc.* Coloniae, 1534. – Seraphinus CAPPONI, *Veritates aureae super totam legem Veterem, tum litterales, tum mysticae, per modum conclusionum e Sacro Textu mirabiliter exculptae.* Venetiis, 1590. – Jacques BONFRÈRE, *Pentateuchus Moysis commentario illustratus etc.* Antverpiae, 1625.

⁴⁴ Jean-Pierre ROTHSCHILD, *Autour du Pentateuque samaritain. Voyageurs, enthousiastes et savants.* In *Le Grand Siècle et la Bible, i. m.* 61–74.

A XVII. századi Pentateuch-kommentárok közül ebben az összefüggésben külön ki kell emelni a Janseniusét (1641).⁴⁵ Jansenius felhívja a figyelmet a bibliai könyvekben lévő „elrejtett” értelmű dolgokra, amelyeket kétféleképpen lehet megközelíteni: 1. a „sensus litteralis” segítségével, amihez a betű szerinti és a történeti értelmezés tartozik, 2. az allegorikus jelentés keresésével az emberi gondolkodás bevonása révén. Különféle kiindulású Pentateuch-kommentárok a XVIII. század első felében is megjelentek.⁴⁶ Az öt könyv a hagyományos exegézis és apologetika bírálata keretében Voltaire figyelmét külön is magára vonta.⁴⁷ Ezt követően a történeti-kritikai szövegértelmezés térhódítása lassan kiszorította a kommentárokból az öt könyv együttes kezelését, a meditáció-irodalomban azonban ez az eljárás a XX. századtól 1676-ig készült. Mindezek alapján biztosra vehető, hogy Rákóczi tudott a Pentateuch körül folytatott XVII. századi teológiai vitákról, s hogy azok közvetve az 1721–1722-ben írt *Meditációk* témaválasztását is befolyásolták.

A Sacy nevéhez kapcsolt kommentált bibliafordítás az újabb kutatások szerint közösségi munka eredménye: a fordítás műve Sacyé, az előszókat és kommentárokat azonban jórészt Port-Royal-i barátai és szellemi örökösei írták.⁴⁹ Maga a fordítás körülbelül 1665-től 1676-ig készült. Először részletekben adták ki 1665–1684 között, első teljes kiadása 1682–1696 között jelent meg Párizsban, 32 kötetben, nyolcadrét formátumban.⁵⁰ Jelentőségét elsősorban az adja, hogy ez volt az első kommentált bibliafordítás vulgáris nyelven. Minden fejezet után két kommentár következik: az első a betű szerinti, a második a lelki értelmet fejt ki. A készítők nagy figyelmet szenteltek Ágoston különböző szentírási kommentárjainak. Az újkori bibliamagyarázatok közül Estius (1629) és Grotius (1644) munkáját részesítették előnyben.⁵¹ A kommentárokból, különösen azok spirituális részében megfigyelhető a Port-Royal-i lelkiség több jellegzetessége, amelyek Rákóczi elmélkedéseinek alaphangját is meghatározták.⁵²

A kommentárok másik szembetűnő vonása a szövegértelmezés módszere, a betű szerinti és a lelki értelem elkülönítése. A Szentírás kétféle, betű szerinti és lelki értelmének elkülönítése közvetve Ágostonra megy vissza, aki megkülönböztette egymástól a Szentírás betű szerinti (történeti) és spirituális (allegorikus)

⁴⁵ Cornelius JANSENIUS, *Pentateuchus, sive commentarius in quinque libros Moysis*. Lovanii, 1641.

⁴⁶ Louis Ellies DU PIN, *Notae in Pentateuchum, seu Pentateuchum Moysis cum notis, quibus sensus litteralis exponitur etc.* Paris, 1701. – Franciscus SYLVIVS, *Commentaria*. Tom. VI. *Commentaria in Genesim et Exodum jam pridem edita: Item in Leviticum et Numeros hactenus inedita*. Venetiis, 1726.

⁴⁷ David LÉVY, *Voltaire et son exégèse du Pentateuque critique et polémique*. Banbury Oxfordshire, 1975. 129–183.

⁴⁸ Így pl. Charles Henry MACKINTOSH, *Elmélkedések Mózes első [...] ötödik könyvéről*. Angolból fordította VIDA Sándor és mások. Előszó Kiss Ferenc. 5 kötet. (Bp., é. n.) – A. DEISSLER, *Ich werde mit dir sein. Meditationen zu den fünf Büchern Moses*. Freiburg, 1972².

⁴⁹ CHÉDOZEAU, i. m. 348. – F. Ellen WEAVER-LAPORTE, *The Bible and Port-Royal*. Cîteaux, 41 1990., fasc. 1–2. 66–100.

⁵⁰ *La Sainte Bible, en latin et en français, avec des explications du sens littéral et du sens spirituel*. 32 vol. Paris, 1682–1696. – Vö. DELASSAULT, i. m. 295–296., Bernard CHÉDOZEAU, *La publication de l'Écriture par Port-Royal. Première partie: 1653–1669*. Chroniques de Port-Royal, 1984. n° 33. 35–42., Uő., *La publication de l'Écriture par Port-Royal. Deuxième partie: L'Ancien Testament de la „Bible de Sacy”, 1672–1693*. Chroniques de Port-Royal, 1986. n° 35. 195–203.

⁵¹ DELASSAULT, i. m. 159–163.

⁵² Uő. 265–268.

olvasatát, elsősorban a *De spiritu et littera* c. művében. Ugyanez az elkülönítés megtalálható Aquinói Tamásnál,⁵³ s Jansenius is ezt újította fel említett könyvében. A XVIII. század elején a német pietista exegézis ugyanezt a felosztást alkalmazta és állította az épületes szándék szolgálatába.⁵⁴

A Sacy bibliafordításához fűzött kommentároknak a betű szerinti és a spirituális értelmet kifejtő részében egyaránt kiemelkedő szerepe van az előképek tanának, az ún. typusok, formák vagy figurák rendszerének. A különböző ó- és újszövetségi szöveghelyeket (személyeket, tárgyakat, eseményeket) egymással párhuzamba állító allegorikus (figuratív) exegézisnek a Biblia tipologikus szerkezetére, kozmikus, eszkatologikus és morális szimbolizmusára épülő alapgondolata az, hogy az Ószövetség az Újszövetség elővételezése, prefigurációja, s hogy az Izrael népének tett ígéretet előképei mindannak, amit Krisztus hozott az egyháznak.⁵⁵ A patrisztikus exegézisnek ezt a tridentinai zsinat által is megerősített módszerét a XVII. században a rabbinikus kommentárokat és irodalomkritikai szempontokat is figyelembe vevő bibliaértelmezés, így mindenekelőtt Grotius és Richard Simon megkérdőjelezte,⁵⁶ a Port-Royal-i teológia viszont egyik kiindulópontjának tekintette. A második Port-Royal-i generáció (Arnauld, Nicole) idejében az apokaliptikus irodalom újjáéledése is hozzájárult az ó- és újszövetségi próféciák újraértelmezéséhez és alkalmazásához a jelen eseményeire.⁵⁷ Ezt a hagyományt hatásosan képviseli és illusztrálja a Sacy bibliafordításához kapcsolt kommentárok figurizmusa.⁵⁸ A figurák túlnyomó többsége az ószövetségi érzelmi valóságok és az újszövetségi lelki valóságok közti analógiákat keresi, de előfordul az ember és a természet közti párhuzamok figurista értelmezése is.⁵⁹

Sacy kommentált bibliafordításának hatása óriási volt, csupán 1701–1790 között 34 kiadást ért meg.⁶⁰ Első fogadtatása egyszerűen kedvező és elutasító. Így például Martin de Barcos bírálta, Nicolas Pavillon viszont dicsérte.⁶¹ Ismert Sacy figurizmusának hatása Pascal bibliaértelmezésére, aki nemcsak forgatta Sacy több kéziratát, hanem az isteni tervben a figurák szerepét is azonosan értelmezték, s a

⁵³ Tibor FABINY, *The Literal Sense and the Sensus Plenior Revisited*. In *Literary Theory and Biblical Hermeneutics*. Proceedings of the International Conference: „Reading Scripture – Literary Criticism and Biblical Hermeneutics”. Pannonhalma, Hungary, 4th–6th July, 1991. Ed. Tibor FABINY. Szeged, 1992. 155–168., itt: 156–157. – Vö. Tibor FABINY, *The Hermeneutical, Iconographical and Literary Aspects of Biblical Typology*. Szeged, 1991.

⁵⁴ SCHÄFER, i. m. 120–121.

⁵⁵ Hervé SAVON, *Le figurisme et la „Tradition des Pères”*. In *Le Grand Siècle et la Bible*, i. m. 757–785., itt: 758–759. – Vö. FRYE, i. m. 78–101.

⁵⁶ Hugo GROTIUS, *Annotata ad Vetus Testamentum*. Lutetiae, 1644. – Richard SIMON, *Histoire critique du Vieux Testament*. Paris, 1678. – Vö. John D. WOODBRIDGE, *Richard Simon le „père de la critique biblique”*. In *Le Grand Siècle et la Bible*, i. m. 193–206.

⁵⁷ SAVON, i. m. 760–768. – F. Ellen WEAVER, *Saint-Cyran’s Prière du pauvre vs Nicole’s Oraison mentale: a Conflict over Styles of Prayer of Port-Royal*. Cîteaux, 29 1978. fasc. 3–4. 304–313. – Bernard CHEDOZEAU, *Religion et morale chez P. Nicole, 1650–1680*. Thèse Lettres, Paris IV. 1974.

⁵⁸ SAVON, i. m. 768. – DELASSAULT, i. m. 186–187.

⁵⁹ DELASSAULT, i. m. 188–191.

⁶⁰ François Dupuigrenet DESROUSSILLES, *Pour une étude de la production biblique catholique en France au XVIIIe siècle. Notes sur le fonds de la Bibliothèque nationale*. In *Le Siècle des Lumières et la Bible*. Sous la direction de Yvon BELEVAL et Dominique BOUREL. Paris, 1986. 73–83., itt: 81.

⁶¹ DELASSAULT, i. m. 163–164.

konkrét figurális egyezéseken túl a figurák elmélete lett az alapja a pascali eszmerendszer „Dieu caché” elvének.⁶² Sacy kommentált bibliafordítása inspirációs forrása volt például Racine két utolsó tragédiájának, az *Eszternek* és az *Atáliának*, s a munka Victor Hugo könyvtárában is megvolt.⁶³

A figurista írásértelmezés körüli teológiai viták elsősorban éppen Sacy kommentált bibliafordításának gyors terjedése révén a XVII. század utolsó és a XVIII. század első évtizedeiben érték el a tetőpontot. Bossuet 1703-ban önálló műben bírálta Grotius és Simon szövegkritikai módszerét,⁶⁴ az Unigenitus bulla kihirdetése (1713) viszont a Simon-féle exegetikai módszer győzelmét is jelentette a janzenista figuratív exegetikai hagyomány fölött.⁶⁵ Három évvel a bulla kihirdetése után, 1716-ban Párizsban megjelent egy névtelen kiadvány, amelynek első része csakhamar a figurizmus breviáriuma lett, s mintegy a figuratív exegézist elítélő bullára adott janzenista válaszként értékelhető. Ez a könyv is megvolt Rákóczi rodostói könyvtárában, s elméleti-módszertani háttérrel és egyben további példátartat jelentett ószövetségi elmélkedéseiseihez.⁶⁶

A kiadvány folyamatos lapszámozással két önálló művet tartalmaz, melyek közül az elsőt a kutatás Jacques-Joseph Duguet-nek, az Unigenitus bullával szembeni ellenállás egyik szervezőjének tulajdonítja. A tizenkettedrét formátumú, 400 oldalas kiadvány az 1–192. oldalon tartalmazza a Duguet-nek tulajdonított művet a Szentírás értelmezéséhez szükséges tizenkét szabály példákkal bővített ismertetésével (*Règles pour l'intelligence des Saintes Ecritures*). A második részben található, d'Asfeld abbénak tulajdonított névtelen mű témája a zsidók visszatérése Egyiptomból (*Vérité sur le retour des Juifs*). Ez a munka nincs kapcsolatban az előzővel, azt nem is említi, a figuratív szövegmagyarázat helyett a hagyományos értelmezéseket alkalmazza, s ezzel közvetve a figuratív módszer válságra utal.

A *Règles* példákkal illusztrált rendszeres exegetikai mű, mely a patrisztikus hagyomány beható ismeretét tanúsítja, ugyanakkor elveti a Grotius–Simon-féle történeti-kritikai bibliaértelmezést. Az egyszerre módszertani, didaktikus és polemikus célkitűzésű munka a modern szerzők közül egyedül Grotiust és Bossuet-t idézi, s jórészt az utóbbi nyomdokain haladva védi az előbbivel szemben a figuratív szövegértelmezést.⁶⁷ A Sacy-féle bibliafordítás kommentárjainak és Duguet művének az ószövetségi *Meditációk*kal való összevetéséből kitűnik, hogy Rákóczi elsőrendű forrása a bibliakommentár volt, azt alapvető kiindulásként használta.

⁶² Uo. 193–196. – Philippe SELLIER, *La Bible de Pascal*. In *Le Grand Siècle et la Bible*, i. m. 701–719., itt: 704–709. – D. WETSEL, *L'Écriture et le reste. The Pensées of Pascal in the Exegetical Tradition of Port-Royal*. Columbus, 1981.

⁶³ DELASSAULT, i. m. 246–254., 162. 36. jegyzet. – A janzenista figurizmus utóéletéhez vö. Bernard CHÉDOZEAU, *Aux sources éloignées de la Révolution, les laïcistes doctrinaux et la lecture de la Bible (XVIIIe siècle)*. *Revue des sciences philosophiques et théologiques*, 72 1988. n° 4. 517–540., Uő., *Les traductions de la Bible, le jansénisme et la Révolution*. *Chroniques de Port-Royal*, 1990. n° 39 219–228., Marina CAFFIERO, *La postérité du figurisme en Italie*. *Chroniques de Port-Royal*, 1990. n° 39. 241–252., Rita HERMON-BELOT, *L'abbé Grégoire et le „Retour des juifs”*. *Chroniques de Port-Royal*, 1990. n° 39. 211–218.

⁶⁴ J.-B. BOSSUET, *Dissertation préliminaire sur la doctrine et la critique de Grotius*. Paris, 1703.

⁶⁵ SAVON, i. m. 784.

⁶⁶ *Règles pour l'intelligence des Saintes Ecritures*. Paris, 1716. – Vö. ZOLNAI, i. m. 1926. 23. nr. 51., SAVON, i. m. 775–784.

⁶⁷ Vö. SAVON, i. m. 772–773.

Az ószövetségi *Meditációk* forrásai között számításba kell venni Rákóczi rodostói könyvtárának további exegetikai műveit. Ezek közül kettő Dom Augustin Calmet bibliai szótára,⁶⁸ illetve a Fleury-féle egyháztörténethez írt bevezetése,⁶⁹ amit Mikes fordított, a harmadik pedig nagy valószínűséggel Calmet többkötetes bibliakommentárjának egy részével azonosítható.⁷⁰ A három munka vizsgálata és összevetése az elmékedésekkel azonban azt mutatja, hogy ezeket a kiadványokat Rákóczi csupán áttételesen, alkalmoszerűen vagy még úgy sem használta a *Meditációk*ban. Dom Calmet a Szentírás spirituális, misztikus értelmezésével szemben a betű szerinti magyarázat elsőbbségét képviselte.⁷¹

Bibliai kommentárjait Calmet a Vulgata és a Sacy-féle fordítás párhuzamosan közölt szövegéhez fűzi úgy, hogy a szöveget a fejezeteken belül több verset összefogva részekre tagolja, s ezen belül versenként magyaráz. A Port-Royal-i kétféle értelmezéssel szemben mindig csak egyféle, „commentaire litteral”-t közöl, melynek túlnyomó részét a patrisztikus, közép- és újkori kommentár irodalom ismertetése, a történeti magyarázat és a párhuzamos bibliai szöveghe-lyek felsorakoztatása vagy inkább egymásra halmozása teszi ki. A figurák száma jóval kisebb, s ha utalásszerűen megemlíti is őket, akkor sem válnak további eszmefuttatások kiindulópontjává. Így például Ábrahám és Mária hitének párhuzama a Port-Royal-i kommentárban és Rákóczinál egyaránt hosszú elmékedés tárgya, Calmet viszont éppen csak utal rá.⁷²

A Fleury abbé egyháztörténetéhez írt bevezető munka rendező elve a világtör-ténelem kronológiája a világ teremtésétől kezdve. Calmet-nak is kedvelt gondolata a providencia, az ószövetségi történeteket ő is exemplumként értelmezi, saját megjegyzései azonban mindig rövidek, tárgyyszerűek. Így például a bűnbeesés kapcsán Calmet-hoz hasonlóan Rákóczi is a „Cur praecepit vobis Deus...?” kérdésével foglalkozik, de míg Calmet csupán érinti a kérdésben rejlő veszélyt, Rákóczi ugyanerről hosszan elmékedik.⁷³

Calmet harmadik műve, a bibliai szótár a műfajnak megfelelően betűrendben közli a bibliai személyekre, eseményekre, földrajzi helyekre és fogalmakra vonatkozó szócikkeket. Calmet egyéni véleménye itt is háttérben marad, csak szűkszavúan kommentál és egyáltalán nem medítál, a figurákról nem szól, s a tárgyi adatok, lexikális ismeretek mennyiségére helyezi a hangsúlyt.

Mindezek alapján megállapítható, hogy Calmet művei csak jelentős megszorítással sorolhatók a *Meditációk* forrásai közé. Alkalmoszerű használatukat természetesen nem lehet kizárni, Calmet bibliaértelmezése azonban meglehetősen távol állt Rákóczi elmékedéseinek szemléletétől.

⁶⁸ Augustin CALMET, *Dictionnaire historique et critique de la Bible*. Paris, 1722. – Vö. ZOLNAL, *i. m.* 1926. 20. nr. 1.

⁶⁹ Augustin CALMET, *Histoire de l'Ancien et de Nouveau Testament et des juifs*. Pour servir d'introduction à l'Histoire Ecclesiastique de M^r. l'Abbé Fleury. Tome I–II. Paris, 1719. (1. kiadás 1718). – Vö. ZOLNAL, *i. m.* 1926. 2. nr. 5., MIKES Kelemen, *Az idő jól eltöltésének módja és más keltezetlen fordítások*. S. a. r. HOPF Lajos. Bp., 1988. 495–899., 971–981.

⁷⁰ Augustin CALMET, *Commentaire littéral sur tous les livres de l'Ancien et du Nouveau Testament*. Tome I–III. Paris, 1724. (1. kiadás 1707–1716). – Vö. ZOLNAL, *i. m.* 1926. 20., nr. 5.

⁷¹ Bertram Eugène SCHWARZBACH, *Les adversaires de la Bible*. In *Le siècle des Lumières et la Bible*, *i. m.* 139–166., itt: 142–146.

⁷² *La Genèse*, *i. m.* 418–420., *Meditationes super Genesim*, super cap. 15. – Vö. CALMET, *i. m.* 1724., 144.

⁷³ *Meditationes super Genesim*, super cap. 3. – Vö. CALMET, *i. m.* 1719. 11.

A szentírási *Meditációk* lehetséges forrásai között Köpeczi Béla utalt még Claude Fleury Rákóczi rodostói könyvtárában meglévő műveire.⁷⁴ Ezt a lehetőséget nem lehet kizárni, de nehéz megerősíteni is, mivel ezek egyháztörténeti, egyházjogi, módszertani és kateketikai munkák voltak, amelyek még témájuk révén is csupán áttételesen kapcsolhatók az elmélkedésekhez, közvetlen felhasználásukat nem tartom valószínűnek. Véleményem szerint a további forrásokat is a Sacy-féle bibliafordítás kommentárjainak és Duguet művének szellemi környezetében kell keresni.

A másik meditáció-sorozat, *Az 1723. év elmélkedéseinek* forrásait keresve szem előtt kell tartani egyrészt ezeknek a szövegeknek a tematikus sokféleségét, másrészt azt, hogy Rákóczi itt olyan tárgyakat választott, amelyek a XVI–XVIII. századi spirituális, meditációs irodalomban ismert és kedvelt témáknak számítottak, s amelyek a rodostói könyvtár aszketikus, morális, meditációs kiadványai egy részében is előfordultak. Több különböző forrás felhasználására utal az is, hogy *Az 1723. év elmélkedései* bizonyos szerkesztetlenséget, tematikus egyenetlenséget mutatnak, s nem olyan szigorú következetességgel készültek, mint az ószövetségi *Meditációk*.

A szövegutalások és idézetek alapján meghatározott források között itt is első helyen áll a Biblia, azon belül elsősorban az Újszövetség. Alkalomszerű hivatkozások találhatók Arisztotelészre, Ágostonra és az apostoli hitvallás szövegére. Egy-egy alkalommal idézi Rákóczi a *Vallomásokban* is idézett *Exsultetum*, a *Veni sancte spiritus* kezdetű himnuszt és a *De imitatione Christi*, melynek francia kiadása – föltehetően Sacy fordításában – megvolt a könyvtárában.⁷⁵

Az alkalomszerűen idézett szerzőknél és szövegeknél fontosabb azoknak a műveknek a szerepe, amelyeket Rákóczi egy-egy elmélkedési téma forrásaként használhatott. Ezek a források három részre: 1. a janzenista szellemű könyvek, 2. a jezsuita elmélkedő irodalom, 3. az egyéb meditációs, spirituális jellegű művek csoportjára oszthatók.

A janzenista szellemű források közül Pierre Nicole műveit kell kiemelni. Nicole-t Rákóczi már Grosbois-ban behatóan tanulmányozta, s Rodostóba hat könyvét vitte magával, köztük a posztumusz *Essais de morales* önállóan megjelent három kötetét.⁷⁶ Az élet irányításában nála alapvető a hit, az ész és a szív összekapcsolása, míg a lélek halhatatlanságáról vallott felfogása ágostoni koncepciót követ.⁷⁷ Ez utóbbi gondolatok visszhangoznak például *Az 1723. év elmélkedései* második részének 5. és 6. szövegében. Nicole meditáció-értelmezésével, amit többek között az *Instructions theologiques et morales sur l'oraison dominicale* c., a rodostói könyvtárban is meglévő művében fejtett ki, az elmélkedések első részének 3. szövegében találkozzunk. Nicole szerint a bűnbeesett ember fő feladata a meditáció saját értéktelenségén a megváltás érdekében.⁷⁸ Nicole a képzelet szerepét is negatívan értékeli.⁷⁹ Mindezek alapján könnyű észrevenni a hasonlóságot Nicole felfogása és *Az 1723. év elmélkedései* második részének 2. szövege

⁷⁴ KÖPECZI *i. m.* 505. – Vö. ZOLNAI *i. m.* 1926. nr. 20., 85., 86., 88., 89., 106.

⁷⁵ ZOLNAI *i. m.* 1926. nr. 63.

⁷⁶ Uo. nr. 24., 46., 67., 69., 78. – Vö. ZOLNAI Béla, *Magyar janzenisták*. Minerva, 1924. 66–97., 1925. 10–40., 1926. 41–76., itt: 1924. 94–96.

⁷⁷ E. D. JAMES, *Pierre Nicole, jansenist and Humanist. A Study of his Thought*. The Hague, 1972. 132–135.

⁷⁸ Uo. 73.

⁷⁹ Uo. 116–131.

között. Az érzékekről, amelyekkel Ágoston nyomán Nicole behatóan foglalkozik, Rákóczi a második rész 11. szövegében külön elmélkedik.

Nicole egy másik kulcsfogalma a lelki szárazság (sécheresse), érzéketlenség (insensibilité) és elhagyatottság (abandon), ami Rákóczinál is sztereotíp módon ismétlődik.⁸¹ Nicole egyik kedvelt gondolata a providencia, ami *Az 1723. év elmélkedéseinek* egyik központi témája.⁸¹ Az utolsó példa Nicole szentség-konceptiója, amit külön műben fejtett ki (*Instructions theologiques et morales sur les sacraments*), s melynek nyomán a szentségek szerepével Rákóczi a sorozat első részének 21. elmélkedésében foglalkozik.

Az alapvetően aszketikus, morális célkitűzésű jezsuita meditációs irodalom Rákóczi által olvasott kiadványaiból Paulus Segneri, René Rapin és Antonius Le Gaudier egy-egy művét említhetjük az elmélkedések forrásai között. Segneri *Homo christianus*-ának első részében a lélek üdvösséghez vezető útját és lehetőségeit tárgyalja.⁸² A második rész a bűnösséggel, a rejtett bűnösség állapotával és annak felismerésével foglalkozik. Ezeket a kérdéseket Rákóczi elsősorban a régi és az új emberről elmélkedve tárgyalja,⁸³ de másutt is szól róluk. Az üdvösség a központi témája Rapin *L'importance du salut* c. könyvének.⁸⁴ Kedvelt témája a földi élet zarándoklét jellege. Le Gaudier *De natura et statibus perfectionis* c. művének alap gondolata, hogy az ember tökéletesnek teremtett, tökéletességét a bűnbeeséskor elveszítette, de a hit, a szeretet, a vallás, a kontemplatív élet és a Krisztus által megváltott világ új lehetőséget ad neki a tökéletesség elérésére.⁸⁵ Lényegében ez a gondolatmenet az alapja *Az 1723. év elmélkedései* első része 12–17. meditációjának, ahol Rákóczi a tökéletesség állapotának elvesztéséről és visszaszerzési lehetőségéről elmélkedik az új teremtés gondolatkörében.

Az elmélkedések egyik központi témája a régi ember – új ember – új teremtés Pál apostolra visszanyúló szembeállítás, amely a Mikes-fordítások egy részében is megtalálható.⁸⁶ Ez a XVI–XVIII. századi áhítati irodalom egyik kedvelt motívuma. Forrásként a Mikessel közös meditációs olvasmányokra és jezsuita kiadványokra egyaránt gondolhatunk. Ez utóbbit támasztja alá például Guillaume Stanyhurst németalföldi jezsuita először 1661-ben latinul, majd 1666-ban franciául is megjelent és számos további kiadást megért munkája, középpontban a régi ember és annak átalakulása, az új teremtés eszméjével.⁸⁷ A könyv és Rákóczi megfelelő szövegeinek összevetéséből világossá vált, hogy Stanyhurst és Rákóczi gondolatmenete csaknem pontról pontra megegyezik, s a témát is nagyjából azonos módon fejtik ki.

⁸¹ Uo. 90–97.

⁸¹ Uo. 99–107. – Vö. *Meditationes Anni 1723., Meditatio 7–11.*, 18–24.

⁸² Paulus SEGNERI, *Homo christianus in sua lege institutus. Sive discursus morales*. Bambergae, 1756.⁷ – Vö. ZOLNAI, i. m. 1926. nr. 36.

⁸³ *Meditationes Anni 1723., Meditatio 12–17.*, 25–26., *Meditationes de homine veteri, Meditatio 1–13.*

⁸⁴ René RAPIN, *L'importance du salut*. Paris, 1675. – Vö. ZOLNAI, i. m. 1926. nr. 49., KÖPECZI, i. m. 239–240.

⁸⁵ Antonius LE GAUDIER, *De perfectione vitae spiritualis*. Tom. 1–3. Paris, 1856. Pars Prima: *De perfectionis natura et causis*. (1. kiadás: *De natura et statibus perfectionis etc.* Paris, 1643.) – Vö. ZOLNAI, i. m. 1926. nr. 10.

⁸⁶ Vö. 83. jegyzet. – MIKES Kelemen, *Epistoláknak és Evangéliumoknak Magyarázattya*. S. a r. HOPP Lajos. Bp., 1967. 942–943., 947–948. – Uő., *Mulatságos napok és más fordítások*. S. a r. HOPP Lajos. Bp., 1970. 1023., 1067.

⁸⁷ Guillaume STANYHURST, *Veteris hominis per expensa quatuor novissima metamorphosis, et novi Genesis. Agriae, 1775.* (1. kiadás 1661).

A források harmadik csoportjába különféle meditációs, spirituális kézikönyvek tartoznak. Az ilyen típusú művek közül kettő Mikes fordításai között is megtalálható. Ezek közül az egyik, Etienne François Vernage *Pensées chrétiennes* c. műve megvolt Rákóczi könyvtárában, s több motívum- és gondolatpárhuzamot mutat az elmélkedésekkel.⁸⁸ Giovanni Bona *Via compendii ad Deum* c. munkája Rákóczi egy másik művének, a *Fohászoknak* az egyik fő inspirációs forrása.⁸⁹ Az elmélkedésekbe szőtt fohászok mintáit és a fohászok elmélkedésbe illesztésének módszerét Rákóczi részben ugyancsak innen merítette.

Az 723. év elmélkedéseinek lehetséges forrásai között fölvetődött még Bossuet *Élevations à Dieu* és Fénelon *Sentiments de piété* c. munkája. A posztumusz mű első kiadása 1727-ben látott napvilágot, így azt Rákóczi ezekhez az elmélkedésekhez nem használhatta.⁹⁰

A további források felderítéséhez, a közvetlen és csupán közvetve használt források elkülönítésében nagy óvatosságra van szükség. Csupán egyetlen példát említve: az idő kérdésének beillesztése mögött a régi emberről szóló 9. elmélkedésbe az ágostoni *Vallomások* XI. könyvének ösztönzése feltételezhető, magát a témát azonban Rákóczi nem Ágoston nyomán közelíti meg.⁹¹

Tartalom, szerkezet

A két elmélkedés sorozat tartalma és szerkezete egyaránt jelentősen különbözik egymástól. Mindkettőben vannak visszatérő témák, ismétlődő gondolatok, ezek azonban a különböző szövegösszefüggésekben más-más módon jelennek meg. A meditációk és Rákóczi más művei között ugyancsak számos tartalmi párhuzam található. Az elmélkedések témaválasztását nagyobbrészt ágostoni, janzenista előképek, kisebbrészt jezsuita minták határozták meg, ezekhez a XVII–XVIII. század fordulójának néhány további spirituális áramlata kapcsolódott.

A szentírási *Meditációk* témája az Ószövetség első öt könyve. Rákóczi könyvenként, azon belül fejezetenként medítál, végig híven követi a bibliai elbeszélést, s csupán néhány alkalommal von össze két-hat fejezetet egy elmélkedésbe. A Teremtés könyvéről 48, a Kivonulás könyvéről 27, a Léviták könyvéről 22, a Számok könyvéről 35, a Második törvénykönyvről 30, az öt könyvről összesen tehát 162 elmélkedést írt. Az elmélkedések terjedelme változatos, ezt a bibliai fejezetek hosszúsága és a mondanivaló bősége együttesen határozza meg.

A Teremtés könyvéhez fűzött elmélkedések elé Rákóczi bevezetőt írt, melyben röviden elmondja műve keletkezési körülményeit, megírásának belső indítékait. Az elmélkedések elején és végén rendszerint rövid elmélkedő imádságok, fohászok, könyörgések állnak, ilyenek magában a szövegben is gyakran előfordulnak. Rákóczi először általában összefoglalja a bibliai történetet, ezt követi a szentírási szöveghez kapcsolódó magyarázat, reflexió. Az elmélkedések meghatározó eleme

⁸⁸ MIKES, i. m. 1970., 966–970., 974–977. – Vö. ZOLNAL, i. m. 1926. nr. 09.

⁸⁹ JOANNES BONA, *Via compendii ad Deum*. In *Opera omnia*. Venetiis, 1764. (1. kiadás 1678.) 54–90. – Vö. HOPP, i. m. 622.

⁹⁰ KÖPECZI, i. m. 524. – Vö. ZOLNAL, i. m. 1926. nr. 48., 62. – KÖPECZI Béla, *Rákóczi Bossuet és Fénelon között*. In *Eszmei és irodalmi találkozások. Tanulmányok a magyar–francia irodalmi kapcsolatok történetéből*. Szerk. KÖPECZI Béla, SÓTÉR István. Bp., 1970. 29–47. – Thérèse GOYET, *L'humanisme de Bossuet*. Tome I–II. Paris, 1965. 638–648.

⁹¹ Henri BOURGEOIS, Pierre GIBERT, Maurice JOURJON, *L'expérience chrétienne du temps*. Paris, 1987. 20–25.

az Ó- és Újszövetség közti tipológiai egyezések, üdvtörténeti előképek és párhuzamok keresése. A figurák felsorakoztatása és magyarázata nem csupán a bibliai szöveg melletti másik legfontosabb tárgya az elmélkedéseknek, hanem meghatározó módszere is. A kommentárokból Rákóczi kifejti nézeteit különféle vallási, teológiai és erkölcsi kérdésekről.

Az 1723. év elmélkedései c. sorozat két nagy részből áll. Az első rész huszonhat, a második rész külön címmel ellátva, újra kezdődő sorszámozással tizenhárom szöveget tartalmaz. Az első rész öt nagyobb tematikus egységre tagolódik. A bevezető egységben (1–6. elmélkedés) Rákóczi különböző témákkal, a lelki élet szükségességével, az ember feladatával, az elmélkedés céljával, test és lélek kapcsolatával, a magánnyal és felesége halálával foglalkozik. A második egységben (7–11. elmélkedés) Isten rendeléséről és az ember szabad akaratáról, a harmadikban (12–17. elmélkedés) az új teremtésről, a negyedikben (18–24. elmélkedés) az isteni előrelátásról medítál. Az első részt lezáró, ötödik egység (25–26. elmélkedés) tartalomilag az új teremtésről szóló szövegekhez kapcsolódik. A második rész központi témája a régi ember, ez a rész mintegy az új teremtést tárgyaló korábbi egység folytatásának tekinthető.

A különböző tematikus egységek laza gondolati kapcsolatban állnak, egy egységen belül a szövegek szorosabban épülnek egymásra. A szövegek felépítése az egész sorozatban azonos: a témát megjelölő cím után rendszerint bevezető fohász, dicsőítés, ritkábban a korábban mondottak összefoglalása található. Ezt követi a téma részletes kifejtése bibliai és más idézetekre támaszkodva, majd többnyire személyes hangú, Rákóczi saját helyzetére utaló, az elmondottak tanulságát összegző könyörgés vagy buzdítás zárja az elmélkedést. A meditációk nem egy adott bibliai szöveghez kapcsolódnak, hanem a kiválasztott témákat a katolikus teológia keretein belül, a krisztusi szeretet, egyház és erkölcs középpontba állításával az újszövetségi emberkép alapján szabadon fejtik ki.

A két elmélkedés sorozat témáinak egy része nemcsak az elmélkedéseken belül ismétlődik, hanem Rákóczi más műveiben, így mindenekelőtt a *Vallomásokban* is megtalálható. Így például a bűnbeesésnek a Teremtés könyvéről szóló első és *Az 1723. év elmélkedései* első részének kilencedik elmélkedését egyaránt meghatározó pesszimista felfogása már a *Vallomások* első könyvébe illesztett elmélkedéseknek is egyik központi motívuma.⁹² A providencia, szabad akarat, eleve elrendelés témájának az elmélkedések számos helyén kívül a *Vallomásokban*, a *Végrendeletben* és a *Fohászokban* is nagy helyet szentel.⁹³ A földi élet zarándoklat jellege a *Vallomások* egyik visszatérő gondolata, s az érzetek (észlelések) szerepét is már ugyanitt elemzi.⁹⁴ Rákóczi szív-kultusza, valamint a lélek és test viszonyának kérdése a *Vallomások*, a *Fohászok* és az elmélkedések egyik további közös témája.⁹⁵ Az 1723. év elmélkedéseinek régi ember – új ember motívuma a *Gondolatokban* a testi ember – lelki ember szembeállításában jelenik meg: az emberről alkotott koncepció mindkét esetben ugyanaz, de a *Gondolatokban* a gyakorlati, didaktikus cél, az elmélkedésekben önmaga megszentelése határozza meg a téma kezelését.⁹⁶

⁹² Vö. ZOLNAI, i. m. 1935. 306.

⁹³ Uo.

⁹⁴ Vö. KÓPECZI, i. m. 1991. 522.

⁹⁵ Vö. HOPP, i. m. 626–627.

⁹⁶ Vö. KÓPECZI, i. m. 1991. 523.

Az ószövetségi *Meditációk* és az *Értekezés a hatalomról* tartalmi kapcsolatára utal, hogy az utóbbi első részében az igaz értelem hatalmáról Rákóczi túlnyomórészt a Pentateuch megfelelő helyei alapján értekezik. A témakezelés különbségét itt is a kétféle célkitűzés okozza. A két mű egyik további közös témája az uralkodói tisztségről vallott felfogás kifejtése: a demokratikus theokrácia elvének elfogadása a janzenista hatás következtében.⁹⁷ A *Vallomásokkal* és a *Politikai és erkölcsi végrendelettel* közös vonása az elmélkedéseknek a mértéktartó, de határozott egyházkritika, amely az eretnekek, a kazuisták, a tisztségüknek nem megfelelően tevékenykedő papok és a hitehagyó keresztény népek ellen egyaránt irányul.⁹⁸

Nyelv, stílus

Elmélkedéseit Rákóczi latinul írta, majd részben franciára is lefordította. A meditációk nyelvét és stílusát két tényező határozta meg alapvetően. Az egyik Rákóczi latin tudása, a másik a latin és francia nyelvű források használata. Rákóczi latinságáról az elmélkedésekkel részben párhuzamosan írt *Értekezés a hatalomról* alapján Borzsák István megállapította, hogy az egy szinten állt kora művelt főúriéval, s megfelelt az újkori latin nyelvhasználatnak.⁹⁹

A meditációk stílusának meghatározó tényezője az elsőrendű szövegforrás, a latin nyelvű Biblia. Rákóczi sok bibliai idézetet tudott fejből, s mondatait átszötte a Biblia kifejezéseivel. A szentírási szöveg felhasználásának fő típusai azonosak például az *Értekezés a hatalomról* bibliai idézetkezelésével. A szentírási *Meditációk*-ban az ószövetségi, Az 1723. év elmélkedéseiben az újszövetségi idézetek, szövegegységek kapnak nagyobb hangsúlyt. Az elmélkedések stílusát és a bibliai szövegek kezelését Rákóczi saját bibliaélményén és erudícióján kívül erősen meghatározza a biblikus konvenciórendszer és tipológia, amely önmagában is a retorika egyik formája.¹⁰⁰ Miként a *Vallomásokban*, a bibliai eseményeket, szövegeket itt is gyakran saját sorsára vagy állapotára vonatkoztatja.¹⁰¹

A szentírási *Meditációk* és a kommentárok szövegének összehasonlító vizsgálata nemcsak Rákóczi forráshasználatára vet fényt, hanem hozzájárul a meditációk további stílusbeli sajátosságainak meghatározásához is. Amikor Rákóczi a szentírási események kronológiájának követése mellett döntött, vállalta, hogy írói szabadságát korlátozni fogják a bibliai szövegek és a hozzájuk fűzött kommentárok követelményei. De míg a bibliai szöveget tartalmilag hűen kellett követnie, a kommentárokkal ennél jóval szabadabban bánhatott már csak azért is, mert erre maguk a kommentárok ösztönözték. Elmélkedései nem egyszerűen a kommentárok kibővítése vagy alkalmazása a meditáció műfajához. S bár gyakran elszakad a kommentárok szövegétől, szabadon kezeli azt, magát a kommentár formát és stílust nem vetette el egészen, s számos elemét beépítette az elmélkedésekbe.

A kommentárok stílusa több esetben mintegy átüt a *Meditációk* szövegén. A tudós kommentátor szerepét veszi át Rákóczi, amikor például a Második

⁹⁷ ZOLNAI Béla, *A janzenizmus európai útja*. Bp., 1933. 17.

⁹⁸ Vö. ZOLNAI, i. m. 1933. 19., ZOLNAI, i. m. 1935. 312–314.

⁹⁹ BORZSÁK István, *A Tractatus latinsága*. In II. Rákóczi Ferenc *Politikai és erkölcsi végrendelete*, i. m. 512–515.

¹⁰⁰ FRYE, i. m. 80–81.

¹⁰¹ Így pl. *Meditationes super Exodum*, super cap. 2., super cap. 19.

törvénykönyv 1. fejezete kapcsán állást foglal a könyv szerzőségének problémájában. A szövegértelmezés kérdésében általában a kettős, betű szerinti és spirituális értelem megkülönböztetése mellett van,¹⁰² a Teremtés könyve 29. fejezetéről szólva azonban háromféle (betű szerinti, morális és spirituális vagy misztikus) értelmezés együttes alkalmazásának szükségét hangsúlyozza. A kommentárstílus sajátossága a tekintélyekre való hivatkozás,¹⁰³ az utalás a bibliai szövegen belüli ismétlésekre¹⁰⁴ vagy az ismétlések racionális értelmezése¹⁰⁵ és hogy ószövetségi cselekményeket babonásnak minősít.¹⁰⁶ Ide sorolható végül a bibliai szöveg látszólagos belső ellentmondásainak feloldási kísérlete, ami egyben megfelel a Duguet-féle előírásoknak.¹⁰⁷

Ezzel szemben a kommentár-stílustól való tudatos elszakadási igényre utal a bibliai szöveg képszerűségének kihasználása, a törekvés a mozgalmasságra és az események láthatóvá tételére. Rákóczi elsősorban a történetekre összpontosít, ezeket gyakran drammatizálja és példaként értelmezi.¹⁰⁸ A cselekmény mellett figyelmet fordít a motivációkra, a szereplők lelkiállapotának, érzéseinek, reakcióinak bemutatására is. Ezeket többször részletesen kifejti és elmélkedési anyagul használja.¹⁰⁹ Az is előfordul, hogy egy-egy ószövetségi történetet nem közvetlenül használ fel, s kijelenti, nem foglalkozik részletesen az értelmezési nehézségekkel.¹¹⁰ Ez különösen a Szentírás paradox, a figurista módszerrel nehezen értelmezhető aspektusainak kezelésében fordul elő, ezeket többnyire megkerüli és szinte toposz-szerűen ismétli saját tudatlanságát, értetlenségét.¹¹¹ A figuratív elmélkedések további sajátossága a különböző bibliai események szembeállításai, illetve a szentírási és a korabeli események kapcsolatának felmutatása. Ez utóbbi többnyire bíráló vagy didaktikus, morális megjegyzésekkel történik.¹¹² Végül a kommentárral szembeállítva az elmélkedések sajátossága, hogy Rákóczi a bibliai történetet gyakran önmagára vonatkoztatja,¹¹³ illetve hogy többször hangsúlyozza: célja nem a tanítás, hanem a saját lelke táplálása. Ez utóbbiban az önvédelmi motiváció is érvényesül.

A meditációkat általában erős retorizáltság, következetes retorikai szervezetség, a kiválasztott szövegek egymás mellé állítása és argumentatív összekapcsolása, valamint a nagyszámú és csupán tartalmi megfelelésen alapuló szövegátvétel jellemzi. A szövegtagolás nem mindig logikus, a gondolatkapcsolás többnyire mellérendelő, a mondatfűzés szerteágazó, s néha homályban hagyja a mondanivalót. A szubjektív hang gyakran megerősödik, személyes vonatkozások

¹⁰² Így pl. *Meditationes super librum Numeri*, super cap. 1., *Meditationes super librum Deuteronomii*, super cap. 30.

¹⁰³ Így pl. *Meditationes super Exodum*, super cap. 7–9.

¹⁰⁴ Így pl. *Meditationes super librum Deuteronomii*, super cap. 1.

¹⁰⁵ Így pl. *Meditationes super librum Numeri*, super cap. 28–29.

¹⁰⁶ Így pl. uo. super cap. 22.

¹⁰⁷ Így pl. uo. super cap. 7. – Vö. *Règles*, i. m. nr. 5–7.

¹⁰⁸ Így pl. uo. super cap. 22.

¹⁰⁹ Így pl. uo. super cap. 14.

¹¹⁰ Így pl. uo. super cap. 21.

¹¹¹ Így pl. *Meditationes super Leviticum*, super cap. 3., *Meditationes super librum Deuteronomii*, super cap. 21.

¹¹² Így pl. *Meditationes super Leviticum*, super cap. 5., *Meditationes super librum Deuteronomii*, super cap. 1.

¹¹³ Így pl. *Meditationes super Exodum*, super cap. 19., *Meditationes super librum Numeri*, super cap. 27., *Meditationes super librum Deuteronomii*, super cap. 23.

szövődnek a szövegbe, ami lelki vívódásra, emocionális nyugtalanságra utal. Gyakran alkalmazott stílus eszköz a metaforikus, allegorikus kifejezés, a helyzetek dramatizálása, átélése és a naturalisztikus képszerkesztés. A nehézkes mondat-szerkezetek felfokozott belső állapotról, gazdag érzelmi vallásosságról tanúskodnak. A francia nyelvű változat stílusa a korabeli élő nyelvhasználat figyelembevétele miatt jóval könnyedebb, „olvashatóbb”, mint a latin eredeti.

Utóélet, jelentőség

Az első négy ószövetségi könyvhöz kapcsolódó elmékedéseket Rákóczi franciára is lefordította.¹¹⁴ A francia szöveg első lapján a lapszálon ugyanaz a dátum szerepel, mint a latin szövegénél, ez azonban nyilvánvalóan nem a fordítás, hanem a mű megkezdésének idejét jelzi. A harmadik könyv elején egy 1731. februári keltezés olvasható, ami arra utal, hogy a fordításon még a mű megkezdése után tíz évvel is dolgozott. A fordítás elhúzóását elsősorban az magyarázza, hogy elmékedései írása közben és után új művek megírásába kezdett.

Az elmékedések kéziratát Rákóczi nem cenzúráztatta, föltehetően részben a cenzúráról való félelme, részben emberi, politikai kiszolgáltatottsága miatt. Vallási tárgyú művei elsődleges címzettjének a grosbois-i kamalduliakat tekintette. S bár a kamalduliakhoz 1726-ban írt végrendelet-szerű levelében csupán a *Vallomásokat* említi, csaknem biztosra vehető, hogy az elmékedések kézíratait is rájuk bízta.¹¹⁵ Ezt támasztja alá, hogy a kéziratok Rodostóból a grosbois-i kamalduliak tulajdonába jutottak. A kéziratok Grosbois-ba érkezésének ideje ismeretlen, s csupán feltételezhető, hogy erre Rákóczi halála után került sor. A rodostói könyvtár jegyzékének 7. tétele mögött az ószövetségi elmékedések kézírata vagy azok egy része és az elmékedések egyik irodalmi mintája egyaránt meghúzódnak.¹¹⁶

A kérdésre, hogy vajon Mikes olvasta-e az elmékedéseket, s hogy az általa lefordított művek kiválasztását mennyiben befolyásolták a meditációk, megnyugtató válasz nem adható.¹¹⁷ Volt alkalma olvasni, s ő volt az első, aki az elmékedések számos gondolatát leveleiben és fordításaiban magyarul megszólaltatta. A grosbois-i kamalduliak minden valószínűség szerint olvasták a meditációkat, kiadásukat azonban nem tarthatták időszerűnek. A kamalduliak feloszlása után a kéziratok Rákóczi több más munkájának kéziratával együtt a troyes-i városi könyvtárba jutottak.

Itt feküdtek egészen 1926–1927-ig, amíg Zolnai Béla rájuk nem talált franciaországi tanulmányútján. Felfedezését Rákóczi más, addig ismeretlen kézírataival és egyéb forrásokkal együtt 1927-ben *A janzenista Rákóczi* c. tanulmányában ismer-

¹¹⁴ Méditations en forme de soliloques sur l'Écriture Sainte. Bibliothèque de Troyes, Mss. lat. 2147. – Vö. KOVÁCS Ilona, *Rákóczi francia kézíratainak textológiai és filológiai problémái*. Kandidátusi értekezés. Bp., 1993.

¹¹⁵ ZOLNAI, i. m. 1927. 15–16. – Saussure a *Vallomások* kéziratáról megjegyzi: Rákóczi halála után udvari emberei megsemmisítették, hogy ne kerüljön rossz kezekbe. *De Saussure Cézárnak [...] Törökországi levelei 1730–1739-ből és füljegyzései 1740-ből*. Közli THALY Kálmán. Bp., 1909. 311–312. Idézi KÖPECZI, i. m. 1991. 489.

¹¹⁶ ZOLNAI, i. m. 1926. nr. 7.

¹¹⁷ ZOLNAI Béla, *Mikes eszményei*. Bp., 1937. – Vö. HOPP Lajos, *Mikes Kelemen és Claude Fleury*. Filológiai Közöny, 37 1991. 3–4., 103–110.

tette, majd több művében visszatért a témára.¹¹⁸ Ezt követően Hopp Lajos foglalkozott velük, s az elmélkedéseket beillesztette Rákóczi írói életművébe.¹¹⁹ Legújabban Köpeczi Béla a bujdosó Rákóczit bemutató monográfiájában elemezte a meditációkat, s kijelölte helyüket a fejedelem bujdosásban keletkezett művei között.¹²⁰

Az elmélkedések jelentőségét vizsgálva első helyen az a kérdés áll, hogy mi volt Rákóczi célja ezekkel a műveivel? A szövegekből hármast célkitűzés körvonalai rajzolódtak ki. Az első önmaga és azon keresztül Isten megismerése. A megismerő szándékkal szorosan összefügg a második cél: önmaga új helyének keresése és megtalálása a világban. A harmadik a morális, didaktikus célkitűzés, amihez az egyház története jobb megismerésének szándéka kapcsolódik. Ez a hármast célkitűzés nem csupán az elmélkedések sajátja, hanem megtalálható Rákóczi más műveiben is, így mindenekelőtt a *Vallomásokban*. De míg a *Vallomásokban* a személyes múlt felidézése áll a középpontban, az elmélkedésekben a vallási összefüggésbe ágyazott realitás, azon belül a nemzeti tematika csaknem teljesen eltűnik, a múlt legfeljebb csak mint negatív háttér van jelen. A fő időkategóriák itt a jelen és a jövő, pontosabban az örök jövő, az örökkévalóság.

Míndezeken túl a meditációk sorozata egy remeteként élő világi ember tudatos írói alkotása vallásos műfajban, a másodlagos irodalmi célkitűzés azonban csaknem mindenütt az önmegismerő, helykereső és tanító szempontokon keresztül érvényesül. Ha az elmélkedésekről mint írói alkotásokról beszélünk, nem kerülhető meg a kérdés: a kamalduli szerzeteseken kívül vajon kinek írta Rákóczi a meditációkat? A szövegben a királytükörök stílusát idézve közvetlenül csupán a fejedelmeket szólítja meg, mint akik tanulhatnak a munkájában említett bibliai példákból. Ennél azonban minden bizonnyal szélesebb körre gondolt. Erre utal, hogy mindkét sorozatban az általános érvényesség igényével lép fel, s hogy a másokat tanító szándék végigvonul az elmélkedéseken. Rákóczi ki nem mondott céljai között fel kell tehát tételezni az áhítati, meditációs irodalom körének bővítését, egy művelt, a janzenista spiritualitásra fogékony, elképzelt világi olvasóközönség igényeinek kielégítését.

Rákóczi egyéni életútja szempontjából az elmélkedések fő szerepe az, hogy átsegítették a fejedelmet egyik legnehezebb életszakaszán. Az elmélkedések fölvetik Rákóczi vallásos világgképének kérdését, s hogy ezek a szövegek hogyan illeszkednek be a más műveiből megismert vallási, erkölcsi konvenciórendszerbe. A meditációk a *Vallomások* és a *Fohászok* mellett Rákóczi harmadik nagy, alapvetően vallásos indíttatású munkája. A meditációk a *Vallomásokhoz* és a *Fohászokhoz* hasonlóan őszinte vallásos elmélyedésből, valóságos belső küzdelemből születtek, amit nem lehet egyszerűen „öncélú vallásosságnak” nevezni.¹²¹ Míg a *Vallomásokba* illesztett elmélkedő betétek csaknem egyenlő arányban ötvözik Rákóczi vallási, etikai és politikai nézeteit, az őszövettségi *Meditációkban* és *Az 1723. év elmélkedéseiben* a politikai elem csaknem teljesen háttérbe szorult.¹²² Rákóczi vallásossága az elmélkedések tükrében egy önmagához és másokhoz

¹¹⁸ ZOLNAI, i. m. 1927. 22–28. – Vö. I[gnác] KONT, *Bibliographie française de la Hongrie (1521–1910) avec un inventaire sommaire des documents manuscrits*. Paris, 1913. 290–291.

¹¹⁹ HOPP Lajos, *Az író Rákóczi*. In RÁKÓCZI Ferenc, *Vallomások – Emlékiratok*, i. m. 807–971., itt: 953–956.

¹²⁰ KÖPECZI, i. m. 1991. 504–513., 520–524.

¹²¹ Vö. TOLNAI Gábor, *Rákóczi Ferenc, az író*. In Uő., *Vázlatok és tanulmányok*. Bp., 1955. 68–87., itt: 86.

¹²² Vö. KÖPECZI, i. m. 1991. 497.

egyaránt szigorú, büntudattal terhelt, döntően XVII. századi vonásokat őrző, mélyebb teológiai előképzettség nélküli, különböző vallási hagyományelemeket egybekapcsoló vallásosság képét mutatja.

A janzenista inspiráció hatása az isteni kegyelem, előrelátás és a szabad akarat janzenista alapkérdéseinek tárgyalása mellett elsősorban az elvi alapok gyakorlati következményeiben ragadható meg.¹²³ Az újabb kutatások a janzenizmust a különböző teológiai, eszme-, politika- és társadalomtörténeti problémákra adott válaszok sokféleségéből létrejött komplex képződményként határozzák meg, s a különféle janzenizmusok szociológiáját helyezik az előtérbe.¹²⁴ Ebből a szempontból az elmélkedések jó lehetőséget kínálnak annak vizsgálatára, hogy a grosbois-i közvetlen hatáson és a Rodostóba magával vitt könyvek olvasásán túl milyen személyi, életmódbeli, szellemi, politikai, jogi, anyagi, társadalmi és egyéb feltételei, illetőleg következményei voltak Rákóczi részéről a janzenista elképzelések befogadásának, feldolgozásának és irodalmi kifejezésének.

¹²³ Vö. Peter HERSCHE, *Der Spätjansenismus in Österreich*. Wien, 1977. 24–34.

¹²⁴ HERSCHE, *i. m.* 14–24. – René TAVENAU, *Le jansénisme en Lorraine 1640–1789*. Paris, 1960.